

TAFAKKUR
MONTHLY

تفکر

ناشر فعالیت های علمی-تحقیقی، ادبی و فرهنگی اقوام برادر به زبان های اوزبیک، ترکمنی، بلوچی، نورستانی، پشه یی، شغنانی و گوری.

دربیمه دوره، اوولسم کال، (۵-۶مه) گنه، پرله پسی (۱۵۴-۱۵۵مه) گنه، ۱۴۰۴ ل. کال زمري- وري (اسد- سنبله)، ۱۴۴۷هـ. ق. کال محرم الحرام- ربيع الاول، ۲۰۲۵م. کال جولای- سپتمبر

شاه ناصر خسرو بار آندی قصه یېن

شغنانی

سرمحقق خیرمحمد حیدری

گوښت خېن، هرڅوند گه رست، دی ښاگردېن اردکښېن تقسیم. اکدی رقم یدکارووم کښت. یی مېث ښاگردېن رخصت سېن ات یی ښاگرد ترجیدخه فریچ، گردآیی نخوړج. دی ښاگرد نان دی پېښخت: اپخ توچیز ارد گردآ نخاری. ید ښاگردلوښ: آنان وزم سپر. وی نان قواوی پېښخت: تت چیز خوړج، سپرت خه؟ ښاگرد جواب ديد: ماش اردته ماش استاد هرمېث یی جوڼدار کيرد، کباب کښت ات ماش ته خارام اتا وختا دی جوڼدار کيرد، دی گوښت پيڅد، امايو پسون خېث فاروون سوډ. دی کارام نه فامت، یدخرانگ گاپ ات خرانگ کار.

وی ښاگردنان لوښ: اپخ! ښمني یی دونه ستخون مرد قار. یددم ړنک پخ دی ساړگرد آخرت یی ستخون دی پاڅند زېزد، خو پېست خونان ارد. یددی غذا نان فامت، ادې ناصر خسرو ساذا آدم نست ات یداس اولیا الله جمله آدمېن. ید دی غذا نان ... ۲

سوډ، یمند مکتب جوړ کښت، بعد دم مکتب اند ښاگردېن ارد درس ديد ات هم ښاب دینی کتابېن ښاید هم مردم اردوعظ کښت. مردم ته وی بارآندی دس قصه کښن، ادې، وختایو تریی جاتیزد دیس ات دوهزار پری وی خدمت اند قذج، هرچیز یوڅه لوښ، داډ پری یېښن وی گاپ تی چوړج. پیرناصر خسرو شیخون نام قریه اندی خوښاگردېن ارد درس ديدات اس بدېسوون بهارستون کتنکېن مثلی سید محمد مدنی، سید محمد محدث، واحدی دیوانه، آفاق محمد ات خواجه حمیدالدین وی وینتاویدېن (۲) داډ بزرگېن نشېن ات ناصر خسروویو اس خوښا گردېن ارد لوښ: اښاگرد ساو ترجیداکوی فربی مریچ زی خو، قاریدښاگرد سوډ، دی فربی قوت مریچ زېزد، خو قیرت. دی مریچ پېدند کړېن ات دی ستخونېن فکث ربین اردی پوښت، ییواس دېف پری یېن ښېڅ زېزد، ديدوی ات یوروون سوډ، تیزد خوتردگه، مالېن گد سوډ. دم ښاب مهمونېن دی

لوښ، شاه کاشون چښما ردا چید ناحیه اندی. ید ناحیه ته پی سرچښما قریه مربوط سوډ. شاه ناصر چښمایم اس نزدیک نه وینچ، امااس دراندم وینچ وم. اس دراندم دی معناتی یدې، مند موچیداس می رويا(افغونستون) وم براست. باید لوښ سوډ، ادې، شچ هرتام خارجی قید یاداخلی، وم خېزقه خه نرچيست، پیرناصر خسرو ات وی دورون وی بیاډ ديد. دم چښمای (۱۱) دیس ات ییوم میلادی قرن اند ناصر خسرو زواست (۱) یدگاپ یی سېدتې چينج سذج ات وم چښما گال تی لاکچو جن. شچ دم چښما گرگنو ښا لپ آبادی سذج. دم پی بیر پخته مؤتر روسرک. سرک پی بیر آمو دریا روون. مردم دس قصه کښت ادې، الاښ ته دم چښما ښخ به حسایي آب شفا برېزېن. هرتام اس دم ښخ خه برانېچ، لوښته ماش مریضی جوړسذج. منجون خړنون مردم بین ارد یگه قصه پیرناصر خسرو بارآندی ید ادې، وختا پیرترمنجون

شاه ناصر چښما: پیرشاه ناصر خسروهرجارا لپ نېرچ ات سفری چوړج. یک روژ سوډار تاجکستون بدېښون. یادد بدېښون مرکزاند. بدېښون مرکز نوم خرغ. پیرناصر خسرو اس خرغ اند اندیزد، خو ار شاش خرغاج روون سوډ. شرکک مېدون څه یادد، نرچيست ترپارښنېف، الا فکه تیزد ات فراپت یی تپه پی بیر، متوجه سوډ یمرد نامب زیات، بعد یمند خودام ديد خو، خو ماث قتی وی نامب درو چنت ديد. چونت، جونت ات اس یمند سفید پاک پاکيڅه ښخ ښتیزد. شاید شاه ناصر چښما نوم ات وم جای الاښ نفرېن نه وینچ ات نه ښدج. پس لازم ادې درباه دم چښما کامی لوښ سوډ. شاه ناصر چښما اس ورويا پارښنېف قشلاقند. اړپارښنېف یی لېسه، دم لېسه نوم. شاه تمیور عالی لېسه، وم لېسه ارد اس چاپ طرف در، اکدم درآندی یی چښما، یدچښما شاه ناصر چښما اس می طرف، یعنی افغونستون خړنون وم چښما براست مس یی چښما، وم ته شاه کاشون چښما

فولکلورده ماتم مراسيم نى اورنى

اوزبىكى

(۱)

معاون سرمحقق عبدالمجيد نديم

مقدمه

ماتم مراسمی برچه خلق ارا مسلمان بولگن ملت لر آره سیده موجود بولگن. اما بو مختلف ملت لر آره سیده بیرآز اوزیگه خاص بولگن فرهنگ و رواج لردی اوز ایچیگه آله دی، که بو فرهنگ و رسم رواجلر زمانی اوتیشی بیلن آته دن بالگه، باله دن اولادگه، سینه دن، سینه گه شو ملت لردی اورتسه سیده اوسیب کیله دی.

برچه آدم لر شو رسم و رواجلردی حفظ و سقلایوگه علاقه مند اییدیلر. شو علاقه مندیگ، فرهنگى اساسی و ممیزه عنوان لر یدن حساب لنه دی.

برچه ملت و مردم اوزلریگه خاص بولگن رسم و رواج، ماتم مراسملری و عزادارلیک لری بار. اوزبیک لرهم بیر کته ملت عنوانیده بو جریان دن مستثنا ایمس. شو اوچون تلاش بولگن، افغانستان اوزبیک لر رسم و رواج، عنعنات حقیده بحث بولگن.

کلید سوزی: ماتم مراسمی، عزادارلیک، ییغلماق و دوییتیلر

سوراقلر

۱- ماتم مراسیم لر نیمه دیر؟

۲- ماتم مراسیم دی کته راق قسمی نى نیمه لر تشکیل بیره دی؟

۳- بو مراسیم لرده کیم لر کوپراق ییغلیدیلر؟

تحقیق هدفی

افغانستان اوزبیک لری نینگ عزادارلیک و ماتم مراسم لری نى تیگشیرماق و انعکاس بیرماق دیر.

تحقیق مبرمیتی: رسم و رواج حقیده عموم و کلی لحاظ دن افغانستان حوزه سیده بحث و تحقیق بولگن، اما اوزبیک لرگه تیگیشلی رسم و رواجلر موضوعات لردن کوپی و جزئیاتی گه بحث و تحقیق بولگن ایمس. شو اوچون ایجاب قیله دی که بوباره گه بحث و تحقیق بلسه.

تحقیق روشی

بو تحقیق ده مصاحبه، عینی مشاهده روش دن اوزبیک آغزه گى ادبیاتی دن استفاده بولگن.

اصلى مبحث

ماتم مراسم فولکلور نینگ کته قسمی نى ییغی و یاقلاو لر تشکیل ایته دی ییغی لر عادتده، دفن مراسمی کنیدن باشلپ تاو اوچ یا که «ییتی» سیگه چه عزا دار لر یا که مخصوص ییغلیکان (گوینده یا که نوحه گرلر) تمانیدن اعضاخانه گه تغذیت بیلدیریب کیلگنلر آلدیده ییغی بیلن اوز محبتی نى بیلدیره دی. لیکن افغانستان اوزبیک لر اورته سیده حاضرچه نوحه گرلر قالگن یوق. حاضر اولردی اورنیده اولگن کیشی نى سینی سی، عمه سی، خاله سی شو مراسیمی بجره دی. (ییغی متلری قطعی تورغون لیککه ایگه بولمیدی.

اولر عادتده بیرمرتہ لیک اجراگه ماسلشگن. ییغی لر سببی موجود حالتدن کیلیب چیقیب بدیهیتدن کویلنه دی.

ییغی لرگه خاص اعلاحاتلر سجع اولر اجراسیگه ییترلی تاثیر کورسه ته دی. ییغلیگان کیشیلر عنعنوی ییغیلر اجرا ایترایکن. او نینگ قیسی بیر مصرع سینی یا که سوزلرینی توشیریب قالدیریشی، اوگزتیریشی، یا که عنعنوی مصرع لر یاردمیده ینگى ییغی متلرینی بیره تیشى ممکن. شو طریقہ ییغی لردہ وربانتلشیش حادثه سی هم کوزه تیله دی.

ییغیلر ترکیبده، البته ییغی نى افاده ایتوچی «واى واى ایی» «واى داد ایی» کبی اوندائو سوز لرهمده ییغی نینگ کیم گه، کیم تماندن قره تیلگن لیگینی بیلدیریب تروچی اوندلمه لر موجودبوله دی و اولر یارقین کوزلرگه توشله نیب توره دی. (یارقین، ۱۳۹۲: ۱۲-۱۳) ...

۳-ص

تۆرکمن دیلینده اۆزبن- غېسغا چکیملیر

ترکمنی

(۲)

پوهنیار محمد بشیر یاور

غېسغا چکیملیر (اولهای کوتاه)

/a/-/ā/ چکیملیسی: غېسغا، دۆز، گینگ و دیل دؤبیی یوغېن بیر چکیملی دیر. عموماً سۆزلرینگ هر یرینده اۆلانېلیور: آچېق، آختارماق، آلما، آياق، بابا، باشارجانگ، چاغېل، چاپېشماق، دۇغان، دونگنگاقلېق، غاچاق، غاتلاق، اۇغلانلېق، اۇجاق، ساللانچاق، تاياق، ياشايېش، يالپېلدى.

/e/-/ē/ چکیملیسی: غېسغا، دۆز، گینگ و دیل اۇجى بیر چکیملی دیر. تۆرکمنچه سۆزلرده گینگ يایراودا اۆلانېلیور. بگه-نمک، ديهەر، اگيلمک، انديرمهک، ارگين، ارکين، اتميش، گه-چى، گيجه، گۆرچەر، گوچمه، گۆرتەرېم، گۆرهلې، گوزهلليک، که-سديرمک، پەترتمک، سهچەلمک، يەلکەن.

/y/-/ī/ چکیملیسی: غېسغا، دۆز، دار و دیل اورتاسى بیر چکیملی دیر. تۆرکمنچه سۆزلرده گینگ گرېم ده اۆلانېلیور. آجېمتېق، آقلېق، آرغېن، آشېرېم، آوچى، بالېق، بالقىلداماق، چاپېشېق، چېقالغا، دېمېق، دېرمالاماق، دېرناق، غاېى، غېمېلداماق، اېلغاماق، اېراق، اېرېم، اېنېشماق، سانجېلماق.

/i/-/ī/ چکیملیسی: غېسغا، دۆز، دار و دیل اۇجى بیر چکیملی دیر. تۆرکمنچه سۆزلرینگ دۆزلى یرلرینده اۆلانېلیور. برگى، بېرلشمک، چېگین، چیشیک، دمیرچى، دیریلیک، دېلەگ، گلmişهک، ایچیلیمک، ایلیک، اینگلەمک، اینگنگه، کیچی، سینگهک، تیکەن، تیرسک، ایتی.

/o/-/ō/ چکیملیسی: غېسغا، دۇداقلانیون، گینگ و دیل دؤبیی بیر چکیملی دیر. تۆرکمنچه سۆزلرینگ دینگه بیرینجى بۇغۇندا اۆلانېلیور. بۇغۇن، بۇقۇرداق، بۇیداش، دۇغۇمسیراماق، غۇجا، غۇرقى، اۇغلان، اۇقوماق، اۇمورماق، سۇقى، تۇوق.

/o/-/ō/ چکیملیسی: تۆرکمن شفاهی دیلینده سۆزلرینگ بیرینجى بۇغۇندا سۇنراقى بۇغۇنلاردا-

دا گلیور. تۆرکمنچه سۆزلرینگ بیرینجى بۇغۇنداقى **/a/-/ā/** و **/o/-/ō/** لاری شفاهی دیلده دۇداقلانیون چکیملیسى بۇلان **/a/-/ā/** گۆرنۇشینده آیدېلیور: بۇلاق ← بۇلۇق، دۇغان ← دۇغۇن، دۇلاما ← دۇلۇمو، غۇراق ← غۇرۇق، اۇغلان ← اۇغلۇن، سۇوسا ← سۇوسۇ، تۇغسان ← تۇغسۇن، یۇقارى ← یۇقۇرى، یۇمالاماق ← یۇمۇلۇموق.

/o/-/ō/ چکیملیسی: تۆرکمن دیلی نینگ غۇشما سۆزلرینی اورتا گتیرن سۆزلرینگ بیرینجى یا-دا ایکینجى بۇلگى نینگ بیرینجى بۇغۇندا اۆلانېلیور: باش-بۇغى، باش-بۇزار، گۆن-اۇرتا، اۇقېلان، اۇرتارا، ش. م.

/ū/-/ū/ چکیملیسی: غېسغا، دۇداقلانیون، گینگ و دیل اۇجى بیر چکیملی دیر. تۆرکمن سۆزلرى نینگ دینگه بیرینجى بۇغۇندا اۆلانېلیور. بۇوت، چۇکت، چۇپله-مک، دۇوک، دۇزۇملى، گۇزله-گ، اۇچۇش، اۇکۇنچ، اۇلچگسىز، اۇرنمک، سۇيگۇلى، تۇوه-رک، ش. م.

/ū/-/ū/ چکیملیسی: تۆرکمن شفاهی دیلینده سۆزلرینگ بیرینجى بۇغۇندا سۇنراقى بۇغۇنلاردا- دا گلیور. تۆرکمنچه سۆزلرینگ بیرینجى بۇغۇنداقى **/ā/-/ā/** و **/ō/-/ō/** چکیملیر، سۇننگقى بۇغۇنلارداقى **/a/-/ā/** لرى شفاهی دیلده دۇداقلانیون چکیملیسى بۇلان **/ā/-/ā/** گۆرنۇشینده آیدېلیور: بۇوهن ← بۇون، چۇکت ← چۇکۇت، دۇله ← دۇلۇ، دۇمه-لمک ← دۇمۇلۇمۇک، دۇيه ← دۇیۇ، گۇله ← گۇلۇ، کۇمه-لک ← کۇمۇلۇک، اۇیکەن ← اۇیکۇن، تۇله-مک ← تۇلۇمۇک، تۇکەل ← تۇکۇل، ش. م.

/ō/-/ō/ چکیملیسی: تۆرکمن دیلی نینگ غۇشما سۆزلرینی اورتا گتیرین سۆزلرینگ بیرینجى یا-دا ایکینجى بۇلگى نینگ بیرینجى ... ۳-ص

به نام خداوند لوح و قلم

د سرمقالې پر ځای

د هنر ارزښت (۲)

د هنر د نړۍ والې ورځې په مناسبت

هنر د خپل ارزښت پر اساس په ټولنه کې ځانگړې ځای او اهمیت لري چې همدا هنر د هنرمند په زیار او مهارت په مادي او معنوي توکو او پدیدو کې انځور او منعکس کېږي او ټولنې ته وړاندې کېږي. هنر د انسان د لاس محصول دی، لکه څنگه چې انسان له ټولنې سره نه شلېدونکې اړیکې لري، همداسې هنر هم له ټولنې سره اړیکه لري، ځکه د هنر ښکلا، کمال او تاثیر په ټولنه کې څرگندېږي او په ټوله کې انساني ژوند او ټولنې ته ښکلا او رنگارنگي وربخښي.

د یوه ښه او غوره ادبي اثر، لیکنې یا شعر ښکلا، جذابیت، اغېز او کره والی په هنریت پورې اړه لري، ځکه کله چې یو لیکوال یا شاعر پر خپل لوړ هنري مهارت او استعداد د خپلې پنځونې، لیکنې او شعر الفاظ او کلمات اوډلي وي او د ټولنیز ژوند یو رښتینی انځور یې په کې وړاندې کړی وي، د یوې ښې، غوره او ښکلې ادبي هڅې او پنځونې په توګه ډېر هنري ارزښت او جوهر لري. د یوه هنري اثر په څرګندولو کې د چاپېریال د رښتیني انځور ترسیمول او وړاندې کول ډېر مهم او اړین دي چې هنري اثر ته ښکلا او نوښتي خوند او رنگ وربخښي. پر همدې اساس یو هنر پوه وایي: د هنر ښکلا هغه مهال ښکلې وي چې د حقیقت په ګانه ښکلی شي.

هنر د پوهې او فلسفې په څېر د انساني ټولنې د پېژندنې یوه مهمه وسیله ده چې د ټولنیز ژوند بېلابېل اړخونه د خپلو هنري ارزښتونو پر بنسټ انځور او سینګاروي. هنر له شعر او په ټوله کې له ادب سره ډېرې تړنګې او نه بېلېدونکې اړیکې لري چې هنر شعر او ادبي هڅې ته ښکلا او په زړه پورې والی وربخښي. د هنر ارزښت دا دی چې هنرمند او شاعر په خپل لوړ تخیلي او عاطفي ځواک او مهارت سره د ټولنې پېښې په داسې ښکلي او خوندور انداز او نوښت سره انځور او وړاندې کوي چې د لیدونکي، لوستونکي او اورېدونکي احساسات، تمایلات او فکري تمرکز د ځان په لورې جلوبوي او د خپل اغېز پر بنسټ په ټولنه کې مثبت بدلون او تحول راولي، نو ځکه خو اوس هنر په هر شي کې خپله څېره څلولې او هر شي ته یې یو ځانگړی خوند او رنگ ورکړی دی.

د هنر لمن اوس دومره پراخه شوې چې د ټولنې په بېلابېلو اړخونو کې

بنیادګار بابر باغ لری...

یعنی باغلرینګ بیري اکثریت مېوه لۍ درختلردن تشکیل تاپسه، باشقه سۍ انواع گلر بیلن بېزه تیلګن. شونینګدېک، بو باغلرګه ماوراءالنهر د قووه نینګ تویه تیش انارۍ، بځمل نینګ قیرمیزی آلمسه، کانباد نینګ آبی نبات اوزبګی، آلتی یریق نینګ حسینی اوزومۍ، سمرقند نینګ انجر کېلتیری ب اوتقزیلګن. بونده ی باغلر نینګ جمله سۍ ګه «باغ شهرآرا» (کېنچه لیک بو باغ نینګ نامی بابری زاده نور الدین جهانګیر شاه ۱۶۰۵-۱۶۲۵ ییل) تامانیدن «باغ و علم و گنج» گنج علمی باغی دېب اوزګرتیریلګن، «باغ جلاوخانه»، «اوتره باغ»، «باغ سرعت»، «باغ مهتاب» لرنۍ مثال کېلتیریشیمیز ممکن. افسوسکه، بو باغلر نینګ اکثریتی حاضرګی کونده لازم منبع لرده ګینه قالګن.

«باغ بابر» نینګ تاغ یان بغری ګه توتشګن شرق طرفیده، اول کیشی نینګ فرمانی ګه موافق، ۱۵۰۸ ییلده «تخت بابر» کوشکی قوریلګن بولیب، او یبرده تراشلنګ تاشلرګه قویده ګی جمله اویب یازیلګن: «تخت ګاهی عالم پناه ظهیر الدین محمد بابر ابن عمر شیخ کوره ګان حلا دولایی ملکی فی السنه ۸۸۷ هجری» (مضمونی: ظهیر الدین محمد بابر ابن عمر شیخ کوره ګان عالم پناه تخت ملکی سنه سۍ ۸۸۷ هجری ییل).

بوندن تشقري، کابل ده ګی «بالاحصار» قصری هم بابر شاه تامانیدن قوریلګن بولیب، کېنچه لیک اونینګ اوغلی میرزا کامران تامانیدن تعمیرلنګ، حاضرګی کونګچه اونینګ خرابه لری پیتیب کېلګن خلاص. ولیعهد شهزاده میرزا همایون نصر- الدین

کېلتیره دی: «کابلده بابر نینګ اېزګو نیت لری عمل ګه آشدی و کابلګه مهر و محبت توشدی، شو نقطه ی نظردن بو مسکنی آباد، کورګم بولیشی ګه هېچ قنده ی مهنت و مبلغلری ایه- مدی. شونینګ اوچون پایتختنی و اوز قوۍ بیلن یره تګن باغنی هېچ قیسی بیر فرزند ګه مېراث صفتیده قالدیرمه دی، شهر و باغ ابدی اونینګ تصرفی ګه اېکلن ګی تکرار- تکرار تاکیدلې کېندی».

هندوستان نینګ آګره شهزاده بابر وفاتیدن آلدین فرزندلری ګه اوز باغی کابلده، اوزی یره تګن باغده دفن اېتیشنی وصیت قیلدی. بو اونینګ کابل ګه بولګن حرمتی، مهر- محبتینی اثباتلاوچی دلیل لردن بیرۍ دیر. بابر شاه نینګ جسدینی ولیعهد امیرزاده میرزا همایون فیلر کاروانیده کابلګه کېلتیری ب، اوزی وصیت قیلګن حقه دفن قیلدی. ماوراءالنهر لیک معمارلر بابر قبرګه سغنه، اوستی ګه کوشک ایوان بنیاد اېتیشدی. میرزا همایون کابل دریا سیدن باقعه سوو کېلتیریش انشاتلرینی قوردیری ب، عالم- پناه دفن اېتیلګن تېپه لیکده سوو چیقردی و باغده ګی درخت، گلرنی اوز آقیمۍ بیلن سوغاریلیشی ګه امکان یره ندی.

بابر باغی اوز نامی بیلن شو کونګچه جهان- ګه مشهور. بابر نینګ قبری بیر نېچه مرته تعمیرلنګ. بیرینچی دفعه شاه جهان بویوک بابالری دفن اېتیلګن سغنه و مسجدنی، باغنی قیته دن تعمیرلې، سیاحلر زیارت قیله دیګن مسکن ګه ایلننیرګن.

دنیا نینګ برچه قطعه لریدن بو تبرک قدم- جاګه تشریف بویورګن دولت رهبرلری، عالم و فضلالر، عادی سیاحلر اوشبو درګاهنی زیارت قیلمس دن دانشمند عالم سلطان ظهیر الدین محمد بابرګه تعظیم بجا اېتمس دن کېتمه-

استعمال قیلش اوزیګه خاص اصولده عمل ګه آشیریلګن لیګی حقیده هم عجایب معلوماتلر بار. بابر شاه حضرتلری و اول ذات نینګ زوریادلری هندلر نینګ عرف- عادتلری ګه احترام بیلن قره ګن حالده، محلی خلق اوچون مقدس بولګن قاره مال ګوشتی و باشقه عبادت ګه کیریتیلګن اوسیملیک لردن طعام تیارلشنی تعقیقلر، بو اېسه بابری زاده لرګه نسبتا هند خلقی نینګ حرمتینی آشیرګن.

طعامنی فارسی زبان آشپز قیز و عیاللر پیشیرګن، دسترخوان ګه تارتیش وظیفه سۍ هند قیزلری ګه تاپشیریلګن. پادشاه عایله سۍ دسترخوانیده ګی هر بیر طعاملرنی آلدین تورکی قیزلر تاتیب کورګن. بو بیلن بابر شاه اوز تصرفیده ګی برچه ملت لرګه حرمت- احترامینی بیلدیرګن. بو خصلت ظهیر الدین محمد بابر حضرتلریدن اولاد لرګه مېراث صفتیده اوتیب کېلګن لیګی سرای بازووچۍ- لری بیر نېچه بار اوز اثرلریده تاکیدلې اوتګنلر.

ماخذ

«معرفت» گزینته سیدن آلبنګن

شاه ناصر خسرو بار اُنْدی قصه ...

خوچار اُردلُوقد: یدمعلم اس اولیا الله جمله، تمېت دی قدرنه فامت.

اکدی رُوزارې، دی جُوندار کُربن ات ید ښاگرد دی پاڅ ستخُون خُونان اردیپست، اکوی رُوز یوجُوندار بشاند پُوند تیداونه قارُذاج، بعداس دی، دی غُذأ نأان ات مردم فامت ادې، یدند کدوم حساب یست. ناصر خسرو فامت ادې، یددی ښاگرد نأان ات دگه ینېن، خبرست، بعد اس دی یدند اندیز دخوتیزدات پیرات جوون دی دأم تی سېن ادی وژیېن دی،

د هنر څرک او ښکاليز اثر څرگندېږي. کله چې هنري څخه او پنځونه رامنځته کېږي تخيل په کې مهمه ونډه لوبوي چې شعر ته ښکلا او خلا ورکوي او د پسرلني موسم په څېر د شعر پر ځمکه د هنر رنگارنگ گلان او گلبوتي نالوي. لوړ شاعرانه تخيل د شاعر د شعر ښکلا او جذابيت څرگندوي او د شاعر د شعريت او هنريت بنسټ ږدي.

د ژور احساس او د پستې ژبې لرونکي شاعران او پياوړي ليکوالان د خپل تخيل او تفکر په ځواک او نوښتگرې او بديع ژبې په کارونې سره کلام ته ځانگړې بڼه او معنا وربخښي او د لوستونکي په ذهن او فکر کې د خپل اغېز له امله هغوی د ځان په غم او ښادۍ کې شريکوي او کله کله د بېلابېلو ادبي اثارو لکه: شعر، نظم، فلمنامې، کيسې، ناول، رومان، ډرامې او نورو په وړاندې کولو سره پر عواطفو او احساساتو سربېره، خپل افکار، پوهاوی او تجربې هم مخاطب ته لېږدوي. په دې کار سره په ټولنه کې اتحاد ټينگوي، د سترو مادي او معنوي پرمختگونو لامل کېږي او کله ناکله دومره ژور او تل پاتې اغېز پرځای پرېږدي چې د نسلونو په اخلاقو او فرهنگ کې د تحول او پرمختگ بنسټ جوړوي.

شاعر پخپله هنرمند او د هنر غښتلی پالونکی دی، ځکه نو مشهور هنرمند فرانسيس بيکن وايي: شاعري يو لوړ هنر دی او شاعر د ټولنې ښوونکی دی. په همدې توگه جرمنی فيلسوف ايمانويل کانت شاعري تر ټولو غوره هنر بولي او وايي: شعر د فکر او روح ارامونکی او انسان روزونکی دی.

هنرمندان او شاعران د ټولنې له بل هر غړي نه د ټولنې له ودې او پرمختگ سره د يوه ځيرک او حساس انسان په توگه ژر اشنا کېږي، نو پر همدې بنسټ د نړۍ په هر گوډ کې چې کوم ټولنيز بدلون رامنځته شوی، ورسره سم شاعر او هنرمند د ټولنې د هر اړخيزې ودې او پرمختيا په برخه کې خپله هنري دنده او ونډه ترسره کړي ده.

هنر په ټولنيز ژوند کې ډېر اهميت او ارزښت لري چې پر همدې اساس د پښتو ژبې ستر او پياوړي ليکوال او شاعر خوشحال خان خټک په خپل اثر داستارنامه کې د يوه مشر، واکمن او لارښود لپاره شل هنرونه او شل خصلتونه راوړي او دا يې د هغه لپاره اړين او لازمي گڼلي دي چې د هنر د اهميت او ارزښت په اړه داسې وايي:

که طالع او هنر دواړه سره کېږدې

زه خوشحال به په کې ونيسم هنر

د هېواد د هنر او هنرمندانو، شاعرانو او ليکوالو د لا ځلېدا او پرمختگ په هيله! (څېړندوی شريف الله سانېن)

۱۵۰۸ ييلده انه شو قصرده تولد تاېنگ ليگى تاريخى حجت لرده قيد اپتيلگن. جلال آباد شهرى هم شخصاً بابر شاه نينگ تشبثى بيلن «باغ صفا» بيلن پېزه تيلگن. بابر شاه ۱۵۰۸ ييلده وليعهد فرزند توغيليش شرفى گه آدينه- پور شهر يده «باغ وفا» دېب ناملنگن باغنى بنياد قيلگنلر. بو باغده گى گللر، مېوه لى و منظره لى درختلر، اساساً، ماوراءالنهر دن کېلتيريلگن بۇليب، اول بو حقدە «آنه يورتيم- نى اپسله تيب تورسين دېب نيت قيلديم» ديگن اپکنلر. بابر شاه هر بار سفر يدن آلدین انه شو باغده ضيافتلر، حربى حرکتلرگه تيارگرليک يوزه سيدن مشوره تلر اؤتكزگن. بابر شاه ۱۵۰۶ ييلده کندهار شهر يده «چارباغ کندهار»، اوندن سؤنگ شو منزلده «باغ چارباغ» باغينى بنياد قيلگنلر. بو باغ ارغنداب درياسى نينگ قيرغاغيده جايلاشگن بۇليب، هنوزگچه گؤزه لليگى، طراوتى بيلن برچه نى اؤزيگه جذب قيليب کېلدهى.

کندهار شهر يده ۸۰ ته سنگ تراق ۹ ييل تاشلرگه ايشلاو بېريب، «قيرق زينه» نى برپا اېتگن. بو تاشلرگه بابر شاه و اونينگ زوريادلرى ميرزا همايون، ميرزا کامران، ميرزا عسکرى، ميرزا هندالرنينگ اسملرى اۇييب يازيلگن. ۱۵۴۲ ييل اکبر شاه تولد تاپيشى بيلن، ميرزا همايون نينگ امرى گه موافق، اونينگ اسمى هم قۇشيليپ اۇيديريلگن. ۱۵۹۸ ييلده اکبر شاه بو تاشلرگه قۇشيمچه روشده اؤز فرزندلرى نينگ اسملرينى يازديرگن.

بابر کابلده عمر گذرانليک قيلگن دور شهر نينگ سياسى، اجتماعى-اقتصادى ترقياتيده مهم اهميت کسب اېتگن. افغانستان اتاقلى عالمى استاد على احمد کهزاد «بالاحصار کابل و اونينگ تاريخى آقملرى» ناملى تاريخى اثر يده بابر و کابل شهرى تۇغريسيدة قوبيده گى جمله نى

يديلر. بابر نينگ بنياد کارليک فعاليتى هم خودى صاحب قران امير تېمور کبى فرزندلرگه مېراث بۇليب قالدى.

عصرلردن بېرى بوتون جهان اهلينى لال قالديريپ کېله ياتگن لعل قلعه ده گى تاج محل يادگار ليگى شاه جهان دور يده قور بيلگن بۇليب، بونگه ۲۸ ييل ماوراءالنهر و خراسانگه اېنگ اتاقلى مينگلب استا و معمارلر نينگ خدمتلىرى سينگن. اوشبو بناده برچه مقصدلرگه مۇجللنگن قوريلمه لر بۇليب، اونينگ ايچيده گى حمام علاحيده اؤريننى اېگلله يدى. اؤنگ تامانى شونده که، حمام بيته شمع بيلن ايسيتيلگن. عالمر بو سرنى آچيش اوچون کؤپ ييللر مايينيده تحليل اؤتكزيب، حمام قازانخانه سى نينگ تېپه قسمى، اطراف، دېوارلرى سيميترىک روشده بۇلگن ياروغليکنى اؤزيگه قبول قيليب، اونى ايسيقليک انرژى سيگه ايلنتيريپ بېره ديگن کوچلى قووت گه اېگه بۇلگن آينه وند لينزه ماسلمه لريدن تشکيل تاپگنليگينى، لينزه- لرنينگ جايلاشتيريليشده گى متناسب ليک کته بېر مىل مىترگه هم فرق قيلمس لگينى انيقلنگن لر. اؤروغليک تۇققيز کرره بۇييجه سينيب توشيب، جيومتريک پراگراسيه شکليده تۇققيز مرته تۇققيز کرره کؤپه- يتيريشى قووتى گه اېگه بۇلگن، بيته شمع- نينگ ياروغليگى نتيجه سيده ۸۰-۱۰۰۰ ايسقليک درجه سينى بېرگن.

انگليس لر هندوستاننى استيلا قيلگن دورده بو سرنى آچيش مقصد يده اوشبو آينه- لرنى و خشت لرنى علاحيده-علاحيده اجره- تيب آلگنلر، نتيجه ده قيته جاييگه قۇييلگنده ايسيتيش قووتى يۇقالگن و اؤز حالى گه قيتمگن.

بابرى لر زمانيده لعل قلعه ده پادشاه لر عايله سى طعام پييه ديگن مخصوص آشخانه بۇلگن. طعام تيارلش، دسترخوان گه تارتيش و

امايونچېمټ ات لۇښد: تمه سېټ ات وژته تمه وينتاوخبټ يدم.

جووؤېن ات مؤيسفېډېن لۇښن: ماش ته مى معلم به زؤر يا سام. پيرشاه ناصر خسر خوماث تى چرخ خيرت، خوروازد، فراپټ يي جاندى ترمنجؤن، يمند غل مردمېن وېډپاکېن. ناصر خسرو وېڅ ارد قوت کارلۇښد، خو روؤن سؤدات واذ وېډپاک گارېن وى نه لاکېن. ورد لۇښن، اي آدم يد ماش قتيړکارکى. پيربعد دم انجان پتېبود دم بېل دستاره، خو دېڅ انحائېن داکېنټ ذوکارگاردار اتا دم بېل دستا انچيشد، زمأندند ښف کښت. بعد سېټ دى زيد سيچ دېڅ، داؤ چارکېن ات بېل ځؤند کيلومتر ذرتيېن خو، يى جاندى وائښېن. شچ اک يمند يى درخت ات اس ذوطرف وم اردذو ژير. مردم ته لۇښن، ادې، يددرخت اکاېسل ات داؤذ وژيرېن اکواؤ ذونفر انجان تآژيچ ادې، سنگى کلؤخېن څه سخ(۳) پير اکوى وخت وېڅ انجان تآژيچېن سيچ څه ذاذج، دذى وېڅ دگه يېن ارد لۇښ: منجؤنى يېنېن کؤرېن، واذ تاىى آدم اندوى خوؤن وېډپاک چيدقتى روؤن نه کنېن، نه لاکېن. پيردى لۇښد، خو، بعد اس دېڅ خېزند پرنذا جناو روازد، ياذذ «باغؤن» نؤم جايנד نىشت. بعداس دى واذ مرد مېنېن وى خېزند نيسخن څه قد، تيېن تريمگؤن. شچ وى زيارت مس يمگؤن اندى. دى جاى ته حضرت سيد لۇښن.

منابع و ماخذ

۱- سيد محمد ابراهيم، باميانى. افسانه هـاى تـاريخى ناصرخسـرو دربدخشان.پشاور:۱۳۷۷، ص ۶۲.

۲- سيدمحمدابراهيم، باميانى، ص ۶۵.

۳- دوست محمد، منجانى. راوى. لسانس.

۲۵ ساله، منجانى زبان.

پشه‌يي جبّس دويّه لهجای...

چوگني لهجا	دره نور لهجا
گانسونټ (خ=ç)	گانسونټ (ج=č)
pəçik پخیک	pəčik پچیک
cənik خانک	čənik چنیک
cɪrik خریک	čɪrik چریک
aŋocɪk آڼوچک	aŋočɪk آڼوچک
māco ماخو	mečɪk مېچگ

د: واول ($\bar{u}$) پرتیک زېر یا کسره ($\bar{u}$) I/ دې

دره نور لهجای کوتي کليمای کوچه که واول(و=ū) ابا، سې چوگني لهجا کوچه زېر () دې پرتا، که مثلي اکور بل تارېدا:

چوگني لهجا	دره نور لهجا
زېړ يا كسره I=	واول (u=ū)
lIn لِن	lūn لُون
λIn لِن	λūn لُون
gIm گِم	gūm گوم
lIš لَش	lūš لوش
čIr خِر	čūr چور
nIni نِنِي	nūni نوني
dIr دِر	dūr دور
gIrī گِرِي	gūrī گوړي
bIrī بِرِي	būrī بوړي

فتحا

پشه‌يي جب اما وطنس سور البک منتقای او هندوکش دارې بغله: کاپيسا، لغمان، ننگرهار، کونړ او نورستان کوچه او هم کابل سروبي ولسوالي اوزبين ساحای او وطنس وري علاقتسا کوچه مېن با، یو بو دنه‌هونی یا کونی جب شی.

پشه‌يي جباى خليك مختلف لهجاي دې اغت
كدېن، مې لهجاي منجاي دو لهجاي (دره نور او
چوگني) منجه كنېس فرقي مې وارنې كوچه تاړ او
برالا بينج، بعضي گن شن كي اي دي وري پرتهين او

(۲۰۰۵م). خپرونکی اداره؛ سرپ افغانستان مؤسسه،
دره نور (din) پروژه. جلال اباد

۱۱-د پشه‌يي کميسون له خوا، (۲۰۱۰م). (پشه‌يي جبيدې ساده ډيکشنري)، خپرونکی اداره؛ سرپ افغانستان مؤسسه، دره‌نور (din) پروژ، جلال اباد.

مرکا

۱۲- گل زمان، کونڀ. ماڻهوءَ ولسوالي، ڪوئيٽا، ۴۵ سال، بي پروا، »پيشه يي رڙي فونولوجي«، ڇپندو
 فریدالله فرحان: کونڀ، ۱۵/۹/۱۴۰۳ل)

۱۳- دلسوز(صافی)، خان اقا، کاپیسا. اله سائی ولسوالی، قریه دروالي، ۵۵ سالا، بی پروا، «پشه یی ژبی فونولوجی» خېړندوی فریدالله فرحان، کابل، ۱۴۰۲/۱۳/۲۲)

۱۴- ملکزى، حبيب الرحمن، كونى، خوكى، ديوه گل دره، قريه چلس، ۶۰ سالا، بې پروا، «پشه يي ژبې فونولوجي» څېړندوى فريدالله فرحان، كونى، خوكى، ۱۴۰۳/۹/۱۰)

۱۵- غني، ننگرهار، دره نور، شپېل، ۶۰ سالا،
لېسانس، «پشه يي ژبې فونولوجي» خپرندوی فريدالله
فرحان، ننگرهار، دره نور، شپېل، ۱۴۰۳/۹/۱۵)

۱۶- زیتون شاه، ننگرهار، دره‌نور، کندک، ۳۷ کلن،
خوارلسم پاس، «پشه‌يي ژبې فونولوجي» خپړندوی
فریدالله فرحان، ننگرهار، دره‌نور، شېمل،
(۱۴۰۳/۹/۱۷)

تۆرکمن دىلىندە اۆزبېن...

بۇغۇندا ۋىلايەتلىك: ئاچقۇز، باغراۋىكىن، كۆپ-
يىلمىش، يىرئۆلە، ش.م.

/ۋ-/ۋ/ چىكىملىسى: غېسىغا، دۇداقلائيۇن، دار و دىل
دۇيىيى بىر چىكىملى دىر. بۇلاشېق، بۇلدۇرماق،
چۇنگلۇق، دۇرنا، غاۋۇن، غۇورما، غۇوشغېنلى،
تۇتاۋاچ، اۋغۇن، اۋشاق، اولماق، اۋزىن، يۇتۇماق.

/u-/ /ü-/ چكىملىسى، نورمال گۈرۈشۈدە تۈركمىچە سۈزلەرنىڭ ايىكىنجى بۇغۇنىدىن سۈنگ ۋاۋا ئىپلامىز: دۇقۇز ئىچمە، دۇشۇشۇق، دۇز لۇلىق، دۇيغۇلە،

بۇغۇندا غابات گىلر: بۆرگۈت، گۆرۈنگ، اۋكۇنچ، اۋكۇز، اۋلۇم، سۆرگۈن، اۋمۆر، اۋزۇك. يۈنە دۇداقلانىيۇن چكىملى بىلن باشلېيۇن ايكى بۇغۇنلى سۇزلىنك آچىق بۇلان سۇنگ بۇغۇندا غابات گىلمز: چۈنكە بۇلارداقى /ۋ-/ /i-/ چكىملىلرى دۈزلىشپ /ى-/ /i-/ چكىملىسىنە اووريلر: بۇزى، دۆرلى، اۋلى، اۋرى، سۆرى، سۆيتچى، يۆلكى.

/ä/-/ä/ چكىمىلىسى، تۆركمىن گېلەشېك دىلىندە
 ايكىنجى بوغۇندىن سۇنگرا-دا غابات گلر. چۈنكە
 /ä/-/ä/ چكىمىلىسى اۇزۇندىن سۇنگقى گلن اى /ä/-
 چكىمىلىسىنى دۇداقلانىيۇن گۇرۇشە گتيرىپ /ä/-
 چكىمىلىسىنە اۇورمكدەدیر: دۇرۇنجى ← دۇرۇنجۇ،
 دۇمۇتنىش ← دۇمۇتۇش، گۇمۇرتىك ← گۇمۇرتۇك،
 اۇنۇمچىلىك ← اۇنۇمچۇلۇك، سۇبۇجلىك ←
 سۇبۇجۇلۇك، تۇيۇكلىك ← تۇيۇكلۇك، اۆزۇمچىلىك
 ← اۆزۇمچۇلۇك.

[illegible]

اؤلانبلان چشمه لر

۱. بوران، احمد و باشغالار. (۲۰۱۷).
چاغداش تۆرك يازى دىبللرى (گۆن اورتا-گۆنبتار/
اوغۇز گروپى)، ايکينجى چاپى، انقره: آفچاغ
مطبعهسى.

۲. غاتی باش فرزاد، عبدالرحیم. (۱۳۹۴). حاضر کی زمان تو رکمن دیلے نینگ گرامری، مزار شریف:

فولکلورده ماتم مراسیم نی اورنی...

بیغی لر کیم گه قره تیگننده، بیغی مرحوم بیلن بیغی چی نینگ قرنداشلیک درجه سیگه قره ب موضوع جهت د فرق لنه دی و اولر نینگ هر بیرى علاحیده تورکومنی تشکیل قیله دی. مثلا: آنه گه، آنه گه، بابیه گه، بوویگه، اکه گه، آپه گه، اوکه گه، سینگیل گه، فرزندگه، ایرگه، خاتین گه، عمه گه، خاله گه، امه کی گه، تاغه گه و باشقه هر بیر قرینداشلیک ریشه سی بیلن باغلنگن کیشی لرگه بغیشلنگن بیغی لر مراجعت ایتیب بدیعی واسطه لری جهتیدن اوز ارا فرق قیلینه دی. اولر نینگ هر بیرى یککه، مستقل یشه یدی و کیم نینگ اولیمیگه بغیشلنگنلیگیگه قره ب اوز ارا بیرله شیب، کته کان بیغی تورکومینی حاصل قیله دی. جمله دن: آنه گه بیغی، آنه گه بیغی، باباگه بیغی، فرزندگه بیغی و هکذا کبی پاتیک تورکوملر شولر سیره سی نی تشکیل ایته دی. بو تورکوم لرگه کیروچی برچه بیغی لر معلوم بیر نسبی مستقلیک که ایگه بولیب، جانلی عنعنه ده یکه یکه اجرا ایتیله دی. چونکه اولر باش قهرمانگه بیریلگن بها، همجی، کیم تمانیدن کوی له نشی جهتیدن بیر-بیریدن فرق قیلیب توره دی.

ایتیلیک آته ییغی تورکومیگه کیروچی یوزلب ییغی
لریره تیلگنلیگی معلوم و اولر علاحیده-علاحیده اجرا
ایتیلیشی کوزه تيله دی. بیراق اولر قنچه کوپ بولسه
ده، آته اولیمیگه بغیشلگنلیگی مرحوم آته آبره زی نی
تیلقین ایتیشی، اونگه خاص رمزی بیلگی لرنی تشیب
کیلیشیگه کوره اوز ارا منطقا بیرله شیب بوره دی.

لیکن آتہ بیغی لری آتہ نینگ عایله ده گی اورنیگه بیرلگن بهاگه و اوغیل یاکه قیز فرزند تیلیدن کویلنگنلیگیگه قره ب بیر-بیری دن فرق قیله دی. بنابرین آتہ گه بغیش لنگن بیغیلرده آتہ قویاشگه، اوستونگه اوخشه تیلسه، آتہ آیگه بولاققه، اوخشه تپله دی. بابہ ایسکی باغ نینگ کونده سیگه، عمه ایشیک نینگ تمه سیگه، خاله گل لاله گه، فرزند گلگه، یا که بلبلگه تشبیه قیلینه دی. شونینگ دیک اولرکه نسبتا قوله نیله دیکن صفت لشر هم اوز ارا فرق قیله دی. مثلا: آتہ سوتلی کولیب، آتہ سوينگن تاغیم، اوکه شوخ بلبلیم، آیه سیرداشیم، بووه

لهجه منجکتېې که اچېن لړوبن بېنچ که: کانسوننټ(ج=z) پرتیک کانسوننټ(خ/ژ) دې، واول (ā=a) پرتیک واول(و=o) دې، کانسووننټ(چ=č) پرتیک کانسوننټ(څ=c) دې او واول(ū=ü) پرتیک زیر یا کسره(ı) دې لړوبن بېنچ او فرقې برالا کېن بیک، مې دې معلوم با که لهجاينا منجۍ اي کليمای پرتکي وري کليمای دې، اي لهجوي صفت شې، مې دې اپې بۍ وېوي پړکالي کېبېن کې پشه يي جبېس دويه لهجای(دره نور، چوگني) منجه اسانيدې فرق کېبان.

ماخذېالا

۱-آريانا دارۀالمعارف،دويم ټوک،(۱۳۸۷). د افغانستان د علومو اکاډمۍ؛ د دارۀالمعارف مرکز رياست، کابل، نبراسکا مطبعه.

۲ -دوست، دوست محمد. ۱۳۵۴.د افغانستان ژبې او توکمونە.پښتو ټولنه، دولتي مطبعه.

۳-هلالي،عبدالحکيم و ديگران.۱۳۶۷. الفباى زبان پشه يي. د افغانستان د علومو اکاډمۍ، د ژبو ادبياتو مرکز. کابل.

۴- غمجن، نور محمد. ۱۴۰۰.د پوهندوى نورمحمد غمجن تميل د مقالو ټولگه. د بيهقي کتاب خپرولو رياست. کابل.آزادي(دولتي) مطبعه

۵-غمجن، نورمحمد. ۱۳۹۹ هـ.ش.پشه يي ـ پښتو قاموس. د بيهقي کتاب خپرولو رياست.

کابل.آزادي(دولتي) مطبعه

۶-کلماڼي، محمدزمان. ۱۳۸۹هـ.ش. پشه يي افغانان. د بيهقي کتاب خپرولو موسسه.کابل.آزادي(دولتي) مطبعه.

۷-دايرۀ المعارف فارسي، جلد اول (۱۳۸۳)، سرپرستي غلام محسين مصاحب. ايران،انتشارات اميرکبير

۸-فرحان، فريدالله.(۱۴۰۳ل) «پشه يي ژبه او د هغې لهجې».تحصل، لوړو زده کړو وزارت د نشراتو مطبعه

۹- پشه يي شورا له خوا .۲۰۱۶م.آرپېس اُوزي. خپرونکى اداره؛ سرپ افغانستان مؤسسه (interlit foundation)، جلال اباد

۱۰- يون، جوهونگ. پشيس البېبا کيتبې.

غوژورسبز، اوچورسبز، اؤقوسبز، اؤلوندېرماق و شونگه منگزشرلر.

/u/-/۱/ چکیملیسی، /و/-/w/ چکیمسیزی بیلن بيله گلنده ايکينجی بۇغۇندان سۇنگ هم اۋلانېلار: چاپاۋول، غاراۋول، غايتاۋول، حاشېرداۋوق، چاغلاۋوق، شاتلاۋوق، يالپېلداۋوق.

/u/-/۱/ دۇداقلانيۇن چکيملى بيلن باشلېيۇن ايکى بۇغۇنلى سۇزلىرىنگ ياپېق بۇلان سۇنگ بۇغۇندا غابات گلر: بۇلۇت، چۇقۇر، دۇرمۇش، غۇشۇن، غۇشلۇق، اۇمۇز، اۇدۇن، اۇرۇن، اۋىلۇق، تۇتۇق، تۇتۇش، ش. م. يۇنه دۇداقلانيۇن چکيملى بيلن باشلېيۇن ايکى بۇغۇنلى سۇزلىرىنگ آچېق بۇلان سۇنگ بۇغۇندا غابات گلمز. چونکه بۇ سۇزلرداكى /۱/-/u/ لار دۈزلشېپ، /ى/-/y/ چکيمليسيينه اۋرۇلر: بۇرچلى، بۇقى، اۋلى، اۇغرى، اۇقى.

/۱/-/u/ چکيمليسى تۈرکمن دېلى نينگ گپلهشېک ديلينده ايکينجى بۇغۇندان سۇنگرا-دا غابات گلر. چونکه /۱/-/u/ اۋزۇندىن سۇنگ گلن /ى/-/y/ چکيمليسينى دۇداقلانيۇن گۇرۇشە گتيرېپ /۱/-/u/ چکيمليسيينه اۋورر: دۇغرۇلېق ← دۇغرۇلۇق، دۇيۇملېق ← دۇيۇملۇق، دۇشۇشېق ← دۇشۇشۇق، غۇشچۇلېق ← غۇشچۇلۇق، غۇتۇلېش ← غۇتۇلۇش، اۋرۇشدېر ← اۋرۇشدۇر.

/۱/-/ü/ **چکیملیسی**: غېسغا، دۇداقلانيۇن، دار و ديل اۋجى بېر چکيمليدير: بۆره-مک، چۈگگۈن، دۇزۇملى، گۇرگۈلى، گۈنديز، گۈۈله-مک، سۇيگۈلى، تۈکەل، تۈنک، اۆلکه، اۆندو، اۆشه-مک، يۈزۈک، ش.م.

عموماً /۱/-/ü/ چکيمليسى تۈرکمنچە سۇزلىرىنگ ايکينجى بۇغۇندان سۇنگ گلمز: چۆيرۈکليک، دۇشۇڭکسيز، گۇگۈمتيل، گۇکچۈليک، گۇنۈکسيز، سۇپۇريلمک.

/۱/-/ü/ چکيمليسى /و/-/w/ چکیمسیزی بیلن بېرليکده گلنده ايکينجی بۇغۇندان سۇنگرا-دا اۋلانېلار: جۆرلهووک، انديرهووک.

/۱/-/ü/ دۇداقلانيۇن چکيمليسى بيلن باشلېيۇن ايکى بۇغۇنلى سۇزلىرىنگ سۇنگقى

غوژورسبز، اؤچورسبز، اؤقوسبز، اؤلوندېرماق و

۳. قارا، محمد. (۲۰۱۵). تۆرکمن دیلی نینگ گرامری، استانبول: اتکيله شیم مطبعه‌سی.

۴. نفسووا، ر، نظروف و، و باشغالار. (۲۰۰۴). «تۆرکمن تۆرکچه‌سی»، (مترجم: سۆزان تۇقاتلى)، سۇسیال بیلیملر درگیسی، ج. ۲، سانى ۱۷، صفحه-سى ۲۷۱-۲۷۳.

۵. نور، نوریاغدی. (۱۴۰۱). فونولوژی زبان ترکمنی، کابل: لایف ستار مطبعه‌سی.

۶. وییسوف، بگمрад و بابایووا، گۆلالک. (۲۰۰۹). تۆرکمن دیلی نینگ فونولوژیسی، عشق‌آباد: دولت مطبعه‌سی.

۷. یاور، محمد بشیر. (۲۰۲۱). گۆنۈمیز افغانستان-دا تۆرکمن تۆرکچه‌سی نینگ دۆرۈمی، وارلېق ديل، ادبیات و تۇپلۇم آراشدېرمالارى درگیسی، سانى ۲۴ (۲)، صفحه‌سی ۸۱-۹۰.

۸. یاور، محمد بشیر. (۲۰۲۱). م. گلدیف و غ. آلپاروف طرفیندان ۱۹۲۶ دا تیارلانېلان «دیل سېاقلېغى» کتابی نېنگ تۆرکمن دیلی نینگ اۋره-نيلمه‌سینداكى اهمیتی، چاپ بۇلمادېق ماسترلېق تیزىسی، انقره: انقره پوهنتونى اجتماعى بیلیملر انستیتوسى.

۹. یاور، محمد بشیر. (۲۰۲۲). ۱۹ –نجى و ۲۰ –نجى عصرلار تۆرکمن دیلی بیلن حاضركى زمان تۆرکمن دیلی نینگ فونولوژی و مورفولوژی تایدان دنگشديريلمه‌سى، وارلېق ديل، ادبیات و تۇپلۇم آراشدېرمالارى درگیسی، سانى ۲۸ (۲)، صفحه‌سی ۱۰۳-۱۰۷.

عبدالکریم آیدنگینگ دیر یچیلیگینه...

خطه گۈزۈم دۇشوپ اۇقان غۇشغيلاريم هم تۈركمن و فارس ادبياتى نينگ دردانه لرى دير" دىيپ بلله يۈر، افغانستانده تۈركمن ديلينده نشر- اديلن و اديليۇن جريده دير مجله لرده آيدىنگ دن درلى مضمونداقى مقاله و شعرلر چاپ اديليپ گليۈر. آيدىنگ اۋيلى بولۇپ، ايكى اۇغلى باش غيزى بار.

اويىم نينگ فرشته سى، ديبه صفتلنه دى. (وفايى، ۱۳۸۴: ۱۸۴) ... ادامه دارد.

شعر ترکمنی

گل له وطن

هميشه نوبهار بۇلۇۋپ
گل له وطن گل له وطن
گل و گل لاله زار بۇلۇۋپ
گل له وطن گل له وطن

گل آچيليپ سۇل و ساغده
کاکليک لر اۋيناپ داغده
بلبل لر سايره شייپ باغده
گل له وطن گل له وطن

چشمه دن سۇ چيقيپ پايراپ
گل لرىن آستينه پايراپ
طوطى اۋيناپ قمرى سايراپ
گل له وطن گل له وطن

تۇپراغين دنياده عالى
سۇلارين شهيد دن مزالى
داشلارين قيمت بهالى
گل له وطن گل له وطن

مانه عزت لى بارجاين
تاپيلماز دنياده تايين
دوا درد لرغه گياه يىن
گل له وطن گل له وطن

سن سن مانه مثل جانان
جانيمدان عزيز مهربان
سانه عشقيم بيهوده کان
گل له وطن گل له وطن

ياشه آبروى عزت بيلن
سعادت لى دولت بيلن
محکم مى وحدت بيلن
گل له وطن گل له وطن

ملت يىن همه شاد بۇلۇپ
غايىغى غمىدان آزاد بۇلۇپ
ترقى تاپ آباد بۇلۇپ
گل له وطن گل له وطن

هميشه ايلاپ سنى ياد
ايشيم من يىن داد و بيداد
وصفي يى يازدى اقمىراد
گل له وطن گل له وطن

(ملا اقمрад ارام)

تفکر

TAFAKKUR
MONTHLY

د ورونو قومونو د ژبو او ادبیاتو انستیتوت علمي- څېړنیزه، ادبي او فرهنګي میاشتني جریده

مسئول مدیر: څېړندوی فرید الله فرحان

مهتمم: حافظ عبدالباري مریانی

کتنپلاوی: څېړنیه خیرمحمد حیدري، څېړنوال عبدالمجید ندیم، څېړنوال شریف الله سانبین

څېړندوی فریدالله فرحان، څېړندوی نوریاغدي نور

کمپوز او ډیزاین: شریف الله سانبین

د اړیکې شمېره: ۰۷۰۰۷۶۵۱۶

برېښنالیک: Informationasakabul@gmail.com

په دې جریده کې له سرلیکني پرته، د نورو لیکنو سپیناوی پخپله د لیکوالو په غاړه دی.

اکاډمی علوم افغانستان

معاونیت علوم بشري

مرکز زبانها و ادبیات

انستیتوت زبانها و ادبیات اقوام برادر

مدیریت جریده تفکر

آدرس: اکاډمی علوم، انستیتوت زبانها و ادبیات اقوام برادر،

مدیریت جریده تفکر، شهرنو، کابل- افغانستان

تفکر میاشتنی

۱۴۰۴ ل. کال زمري- وري (اسد- سنبله)،

پرله پسې (۱۵۴- ۱۵۵مه) گڼه،

(۵-۶مه) گڼه،

څلورم مخ،

پشه‌يي جېس دويه لهجاي (دره نور، چوگني) منجه کنېس فرقېلي (۲)

پشه‌يي

څېړندوی فرید الله فرحان

ب: واول (ā=ī) پرتیک واول(و=ō) دي

دره نور لهجای کوتي کلیمای کوچه که واول(ā=ī) اېغا، چوگني لهجا کوچه واول(و=ō) کنېدې پرتا، نمونۍ اکوړ بل لروېوې شن:

دوه‌نور لهجا	چوگني لهجا
واول (ā=ī)	واول(و=ō)
شا šā	شو šo
بوړا boṛā	برو boṛo
پگړا pakṛā	پکړو pakṛo
جال jāl	خول jol
آپا āṇā	آڼو āṇo
شډال šīdāl	شدول šīdol
شال šāl	شویل šoyl
شاړیک šārik	شوړیک/هوړیک šorik/horik
نالي nail	نولي noli
پاṛ pāṛ	پوړ por
موټا muṭā	موټو muṭo
سانگ sang	سونک song
سدورا sudrā	سدرو sudro
گوړا goṛā	گوړو goṛo

عبدالکریم آیدنګینګ دیرچیلګینه غیسغه بیر باقیس

ترکمني

معاون محقق روزی محمد عمر

وگوتوکدیریلن راکت لړینګ حربی ماسترلیق اوغرؤنده بیلیم آلیپ، ماستر انجنیرلیک دیپلومینې آلماغی باشاریور. بیر ناچه ییلاپ اوزشؤنگ دوامینده، افغانستانده گیتمدیک کنجګی و غاتناشماذیق جبهه سی غالمایور. شؤل زمان اونؤنگ دؤرلی جبهه لرده و اوزاقداقی قطعه لارده محاصره ده غالبپ اربت یاغدايلاره دؤچار بؤلان گؤنلری کئن بؤلیور.

عبدالکریم آیدینګ اوزؤنینګ شوق وایسلګی بؤیینچه، حربی بؤرجلاری نینگ غایداالینده دیل، ادبیات و مدنی ایشلر بیلن هم غیزیقلاقنیور. اول تۆرکمن همده تۆرک لهجه‌لی و فارسی دیللی کلاسیک لړینګ (شاعر و عالملارینګ) اثرلرینی چاغه لیقدان باشلاپ اولی هووس بیلن اوقاپ، اُورنیور. بؤل ایش اونګا غوشغی غوشماغه وادبیات بیلن خاص ایچګین غیزیقلاقناغاه الهام وایتړګی بریور.

عبدالکریم آیدینګ "من غوشغی آیتماقده و یازماقده تۆرکمن و فارس ادبیاتی نینگ بییک شاعرلاری نینگ یؤلؤنی سایلادیم، شعر باره داقی الهام چشمام تۆرکمن و فارس ادبیاتی نینگ بییک شاعرلاری نینگ اثرلریدیر. شعر و شاعرلیقده استادیم اګرده مخدومقلی، ملا نفس، کمینه و بؤیله کی ادبیات میدانن نینگ اګرتلری دیر دیسم اؤته دؤشمز میقام دییورین. غوشغی لاریمده بؤلسه فارس و آزده - کاندده عرب دیلرینینګ تاثیر بؤلماغی ممکن، سبلی من بؤ دیلرلردن اوزاق دؤشیپ بیلیمیورین. چاغه لیقدن مکتبده ومدرسه ده اوقاب - اوره نن دیللریم شولار... ۳

افغانستان تۆرکمن لری؛ معاصر شاعرلاری نینگ ایچینده یاش اولی شاعرلار، اورتا یاشلی و تازه یتګینچګ شاعر لار باردیر. اؤلارینګ کأبیری لری مدرسه اؤقؤولاریننی اؤقان لار و باشغه بیر حیل لری بؤلسه مکتب ده و بیلیم یؤرتلارده (پوهنتونلارده) یوقاری اؤقؤولاریننی اؤقان دیرلار. بؤ شاعرلاریمزینګ همه سی وطنینی چین یؤرکدن سؤیؤپ، وطن دؤغریسینده، انه-آته، علم و شن.م موضوعلارده غوشغیلار آیدان لار. آیدان غوشغیلارینده وطنی سؤین دیګیننی و مهاجرتینګ غیین چیلغیننی دؤشؤندیرپ دیرلر. بؤ شاعر لاریمزینګ همه سی صوفی الله یار، مخدومقلی فراغی، محمد ولی کمینه، نورمحمد ذیلی و ملا نفس یالی شاعر و سوز استادلاری نینگ کتابیننی اوقاب، اجتماعی، سیاسی، فرهنګی، ادبی، کتابلاری اوقاب، معلومات لاریننی کؤپلیدپ شؤلارینګ سبکینده شعر آیدماغه یؤزله‌نیپ، شعر آیدماغه باش اؤرؤپ دیرلار. مدرسه اؤقان شاعرلار هر بیر لری مولانا دولت گلدی "فدائی"، ملا رستم "مخلص"، رحیم قل "چؤلوق"، خواجه نفس "مساعد"، ملا آقمراد "آرام"، الله داد "دینمز" و شؤلار یالی شاعرلاردان آت تۆتؤپ بلیوریس.

شؤنینګ یالی یوقاری اؤقؤویننی غؤتاریپ لیسانسه بولان شاعر لاردان، هر بیر یسی محمد گلدی "دردلی"، عبدالرحیم "اوراز"، عبدالمجید "توران"، عبدالخلیل "ایرکین"، عبدالمجید "ایشچی"، معلم محمد زمان خان "ظهیر"، الله بردی "محب" عبدالکریم "آیدینګ"، حاجی قلی "یولداش"، محمد رسول

"كفاش"، نور محمد قوياش "قاريزاده"، محمد صفرنظر "امانی"، عبدالخالق "مسكين"، شيرمحمد "ينگيش"، خيرالله "چليش" مرادی و نورالله "سخی" يالی شاعر لاريميزدان آت تۆتۆپ بليؤريس.

باشغه مکتبی غۇتاريب يا ده مکتب اۇقاب يئۇرن وقتينده اۇقۇوسيني تاشلاب و مشغله غينچيليغی اؤچين ياده اولکه ميزده دوام ادن کأبير غينچيليقلار اؤچين اۇقۇو سيني سۇنکينه يتيرمکديک شاعر لاريميزدان هر بيريسي خدايقل "ياور" فيض الله "رحمانی" يالی شاعر لاردان آت تۆتۆب بيليؤريس. شؤل افغانستان معاصر تؤرکمن شاعر لاری نينگ بيريسي ده عبدالکريم آيدينگ دير.

عبدالکريم آيدينگينگ عمر بيانی

عبدالکريم آيدينگ ۱۳۲۵-نجی هجری شمسی ييلينگ حمل آيينده مرغاب درياسی نينگ کنارينده يرلشيؤن تؤرکمن اۇباسی «مارچاق» ده اؤرته ياغدايلى، علم سؤير مشغله ده ياغتی جهانه گؤز آچان. بؤ دۇغری ده عبدالکريم آيدينينگ اؤزی شويله سؤزلهيؤر.

«آيدينگ» کيم ديگنه، آيتغيل حاليمي

آدی عبدالکريم ياز مراد اۇغلی

طايفه‌سی ساريق دير، تيره‌سی سقدی

کۆکی، پشتی، ايلى تۆرکمنه باغلی

«مارچاق» اۇباسيندا دۇغلان دير اؤزی

مؤنگ اؤچ يئوزيگريمی آلتينجی ييلى

عبدالکريم آيدينگ باشلانغيچ مکتبی دۇغلان اۇباسينداقی مکتب ده تاماملایور. ۱۳۳۹نجی ييلده کابلداکی حربی مکتبده اۇقاماغه سچيليؤر. ۱۳۴۵نجی ييلده حربی مکتبينگ ۱۲نجی صنفيینی اؤستؤنليکلی تاماملاپ بکلوريا شهادتنامه سيني آلماغی باشاريؤر.

۱۳۴۸-نجی هـ ش ييلده کابل داکی حربی اکاديمی نينگ (حربى مهمات) مسلگینی أبرايلى تاماملاپ (دوهم بريدمن) افسرليک رتبه سى بيلن سيلاغلائيپ، افغانستان اردوسينده ايشه باشلايؤر. افغانستان اردوسينده ۲۴ييل افسرليک وظيفه ده خدمت اديپ دگروال ليق (سرهنگ) رتبه سينه چنلى يتيؤر.

۱۳۵۳-نجی هـ ش ييلده کانکور سيناغينده ينگيش غازانيپ شؤرويلار بيرليگی(اتحاد شوروی) نينگ «پينزه» شهرينه اۇقۇوه اۇغراديليؤر. اؤچ ييىلاپ شؤل شهرده يرلشيؤن پينزه يۇقاری تۇپچی انجينيرليک اکادمی سينده تآزه چيقان حربی مهمات

بنیادکار بابر باغ لری

اوزبيکی معاون محقق مظهرالدین لیبب

ماوراءالنهر و خراسانده مدنيت، ادبيات، خلق خواجه‌ليگى ساحه‌لرى‌نينگ تورلى ترماقلىريده صاحب‌قران امير تېمور حضرتلرى آليب بارگن عالم‌شمول آبادانچيلىكلرنى جوده كؤپ گپيره‌ميز. بابالريميزنينگ فرمايش لرى بيلن قوريلگن محتشم بنا و مدرسه‌لر، كاروان يۇللىرى و كته-كته كؤپريكلر، مدنى-معيشى آبدeler همده كؤيلب شهرلرده اول ذاتدن يادگارليك بؤليب قالگن باغ و راغلر حقيده اديبلرئيميز، صلاحيتلى يازووچى و عالم-لريميز اؤز اثرلريده حكايه قيلگنلر. صاحب‌قران حضرتلرى‌نينگ بنيادكارليك يۇليده قيلگن ايشلرى اونينگ اولادلريگه عنعنه بؤليپ قالدى. بو عنعنه‌دن بويوك وطنداشئيميز ظهير الدين محمد بابر هم چپتده قالمه‌گن. بابر وفاتيدن كبين قريب بېش عصر وقت اؤتئيشى‌گه قره‌مى، بابر شاه حضرتلرى و اونينگ اولادلريدن قالگن تاريخى و مدنى مېراث هنوزگچه جهان خلقلرىنى حيات‌گه ساليپ كېلماقده.

بابر حضرتلرى‌نينگ قديملىر يېتگن جايده، البته، بيته ايز قالگن. شولردن بيرى افغانستان پايتختى كابل شهريده بنياد اېتىلگن عجايب، طراوتى بې تكرار باغ- «باغ بابر» دير.

بابر كابل‌گه قدم رنجيده قيلر اېكن، بو بېرنينگ آب-هواسى،

اقليمى، بې‌پايان ييلاولر، شفافبخش سسولرى اول كشى حيرتده قالديرگنى «بابرنامه» اثريده تكرار-تكرار قيد قيلينگن. مذكور باغده‌گى يېتتى اقليمدن كېلتيريگنلن انواع گللر، مېوه‌لى و منظره‌لى درختلر هنوزگچه پايتخت شهرنينگ كؤركى بؤليپ حسابلنهدى. حاضرگى كونده «باغ بابر» سيل‌گاه بؤليپ، دولت، جماعتچى ليك تامانيدن اؤتكزيله‌ديگن عاموى انجمن‌لر مركزى‌گه ايلنگن. بابر شاه حيات‌ليك دوريده «باغ استاليف»، «باغ نورؤزى»، «بؤستان سراى»، «چارباغ»، «باغ بهشتى»، «باغ نور»، «باغ خلوت» كېى عجايب، بې‌تكرار باغلرنى بنياد اېتگن. شونيسى عجب-لنرليكه، كابل‌نينگ اقليم شرايطى دن كېليب چيقيب، بو باغلرده انواع گللر، مېوه‌لى و منظره‌لر درختلر قسماً تكرارلنگن بؤلسه‌ده، اما ايريم جتلىرى بيلن كېسكين فقط فرق قيلگن. ... صـ۲

تال tāl	تول tol
نونگا/نوئا nūngā/nūṇā	نونگو/نونو nūngo/nūṇo
ابارا obarā	ابارو obaro
لām	لوم lom
تکړا takrā	تکړو takro
کنشتا kəniṣṭā	کنشتو kəniṣṭo
چال čāl	خول čol
ناس nās	نوس nos
چار čār	خور cor
تولا tolā	تولو tolo
ټوکړا ṭokrā	ټوکرو ṭokro
گا gā	گو go
کار kār	هوړ kor
کاټ kāṭ	هوټ hoṭ
پا/پای pā/pāy	پوی poy
آش āš	اوش oš
دواس dawās	دیووس dawos
دان dān	دون don
سوتان sotān	سوتون soton

ج: کانسوننټ(چ=č) پرټیک، کانسوننټ(خ=c) دې

دړه نور لهجای کوتي کلیمای کوچه که کانسوننټ(چ=č) اېغا سي چوگني لهجا کوچه کانسوننټ(خ=c) آوازي يا کپېدې دې پړتا، مثلي اکوړ بل لړويوې شن:

دړهنور لهجا	چوگني لهجا
کانسوننټ(چ=č)	کانسوننټ(خ=c)
وچولک wačolık	وخلک wacılık
اوچوم očum	اوخوم ocüm
چپړي čapri	خپړي capri
کوچ kūč	کوڅ kūc
اچا ačā	اخه acə
چمپړي čimbəři	خمړي cimri
خار čār	خور cor
موچ mūč	مويڅ mūyc
چدې čade	خدې/ خدای cade/caday
چال čāl	خول col
اينچ aynč	اينڅ aync
 	۳ صـ ...